

УДК 739.4:615.851

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.6.21>**Роготченко Олексій Олексійович,**

доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України,
член-кореспондент Національної академії мистецтв України,
заступник завідувача відділу теорії та історії культури
Інституту проблем сучасного мистецтва
Національної академії мистецтва України
ORCID ID: 0000-0003-4631-8260
Rogotchenko2007@ukr.net

Роготченко Світлана Володимирівна,

доктор філософії з культурології, докторант
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID ID: 0000-0002-6353-8591
Tsv-inform@ukr.net

КОВАЛЬСЬКЕ МИСТЕЦТВО ЯК СКЛАДОВА ХУДОЖНЬОЇ ТЕРАПІЇ

На нинішньому етапі розвитку українського образотворчого мистецтва та культури держави актуальним стає дослідження художнього ковальства у контексті участі давнього ремесла у війні росії з Україною. Твори українських ковалів присутні на всеукраїнських, міжнародних, регіональних художніх виставках. Допомога ковальських підприємств фронту була і залишається вкрай важливою. Кузні під час війни стали місцями зустрічей та спільної праці на користь ЗСУ десятків громадян. Цей процес не було досліджено в українському мистецтвознавстві та культурології. Також не було досліджено феномен кузні як традиційного осередку вільної думки. Процес відродження одного з найдавніших видів художньої творчості визначили і суспільні потреби, і творчі інтенції митців, що зрешистою і вивело ковальські вироби на рівень арт-об'єктів. Зараз українське художнє ковальство є складовою культурного поля України на рівні з традиційними і новими видами образотворчого мистецтва. Участь ковальських підприємств у війні росії з Україною незаперечна.

Початок нового двадцятого сторіччя в Україні став поштовхом до зростання багатьох ремесел, зокрема ювелірного та ковальського. Практично в кожному місті працювало ювелірне і ковальське виробництво. Йдеться саме про виготовлення мистецьких творів. Бо кузні і раніше були в кожному населеному пункті держави, виконуючи соціальне замовлення. Разом з виробництвом суто утилітарних речей сільського господарського вжитку в кузнях створювали багато художніх речей тиражного та індивідуального характеру. Інтерес до творчого ковальства був зумовлений стрімким розвитком будівництва. Увага культурологів та мистецтвознавців до проблем ковальського мистецтва почала зростати разом зі здобутками майстрів металу. Проте кількість досліджень специфіки та розвитку ковальської справи взагалі і ковальського мистецтва у сучасній гуманітаристиці є недостатньою. Такий рівень наукової дослідженості теми підтверджує її важливість та актуальність. Мистецтвознавці та культурологи почали активно досліджувати сучасний стан українського ковальства, оцінювати той шлях, який здолало ковальство від перших кузень, що з'явилися на теренах України, до участі українських митців у міжнародних виставках, форумах, бієнале. Численні за асортиментом та індивідуальними зразками вироби, зроблені українськими ковалями протягом ХХ століття потребують систематизації, класифікації, типологізації, що дозволить встановити закономірності у продовженні та розвитку традицій, їхньому оновленні, осмислити передумови до змін і трансформацій художнього ковальства у контексті сучасної соціокультурної парадигми. Кровопротитна війна росії з Україною проявила цілу низку дій яких раніше у культурному соціумі не існувало. Ковальство першим з усіх видів зображального мистецтва прийшло на допомогу державі. З першого дня у кузнях вироблялися скоби, пічки, заступи і багато іншого потрібного для війська. А вже з літа 2022 року кузні стали прихистком для поранених та контужених воїнів, які поверталися з фронтів. Процес участі у куванні для багатьох воїнів перетворився на процес потужної художньої терапії – дії, якої раніше у Світі не було.

Ключові слова: ковальське мистецтво, коваль, художня творчість, художня терапія, ковальський витвір.

Rohotchenko Oleksii, Rohotchenko Svitlana. BLACKSMITHING ART AS A COMPONENT OF ART THERAPY

At the current stage of the development of the Ukrainian fine arts and culture of the state, the study of artistic blacksmithing in the context of the participation of the ancient craft in the war between Russia and Ukraine is becoming relevant. The works of Ukrainian blacksmiths are present at all-Ukrainian, international, and regional art exhibitions. The help of blacksmith enterprises of the front was and remains extremely important. Forges during the war became places of meetings and joint work for the benefit of the Armed Forces of dozens of citizens. This process has not been studied in Ukrainian art history and cultural studies. Also, the phenomenon of the forge as a traditional center of free thought was not investigated. The process of reviving one of the oldest types of artistic creativity was determined by both social needs and the creative intentions of artists, which ultimately brought blacksmith products to the level of art objects. Currently, Ukrainian artistic blacksmithing is a component of the cultural field of Ukraine on a par with traditional and new types of visual arts. The participation of blacksmith enterprises in Russia's war with Ukraine is undeniable.

The beginning of the new twentieth century in Ukraine became an impetus for the growth of many crafts, in particular jewelry and blacksmithing. Almost every city had a jewelry and blacksmithing industry. It is about the production of works of art. Because blacksmiths used to be in every settlement of the state, fulfilling a social order. Along with the production of purely utilitarian items of agricultural use, many artistic items of a circulation and individual nature were created in the forges. Interest in creative blacksmithing was determined by the rapid development of construction. The attention of culturologists and art historians to the problems of blacksmith art began to grow along with the achievements of metal masters. However, the number of studies on the specifics and development of blacksmithing in general and blacksmith art in modern humanitarianism is insufficient. This level of scientific research of the topic confirms its importance and relevance. Art historians and cultural experts began to actively investigate the current state of Ukrainian blacksmithing, to evaluate the path that blacksmithing has overcome from the first forges that appeared on the territory of Ukraine to the participation of Ukrainian artists in international exhibitions, forums, and biennials. Numerous products made by Ukrainian blacksmiths during the 20th century, numerous in assortment and individual samples, require systematization, classification, typology, which will allow to establish regularities in the continuation and development of traditions, their renewal, to understand the prerequisites for changes and transformations of artistic blacksmithing in the context of the modern socio-cultural paradigm. Russia's bloody war with Ukraine manifested a whole series of actions that did not exist in the cultural society before. Blacksmithing was the first of all types of fine art to come to the aid of the state. From the first day, the forges produced staples, stoves, guards and many other things needed for the army. And since the summer of 2022, the forges have become a shelter for wounded and contused soldiers returning from the fronts. The process of participating in forging for many warriors turned into a process of powerful art therapy – an action that had never happened before in the world.

Key words: blacksmith's art, blacksmith, artistic creativity, art therapy, blacksmith's work.

Метою статті є дослідження ковальського мистецтва ХХ сторіччя в Україні та спроба показати унікальну взаємодію коваля і воїна, а також коваля і глядача на сучасному етапі війни росії з Україною. Проаналізувати чинники взаємної співпраці, а також дослідити користь взаємного спілкування.

Матеріали та методи. Наукові праці, що досліджують розвиток українського ковальства стали мистецтвознавчим та культурологічним підґрунтям пропонованої статті. Автори описують розвиток українського ковальства у історичній перспективі, а також аналізують сьогоденний стан ковальства у зв'язку з залученням ковальського ремесла до потреб армії. Окремою ланкою досліджуються ковальські твори, зроблені на тему війни росії з Україною.

Постановка проблеми. Пропоновані у статті мистецтвознавчі та культурологічні джерела, фактологічний матеріал із застосуванням комплексного, історико-хронологічного, системного та культурологічно-мистецтвознавчого підходів дозволяють простежити етапи становлення ковальського мистецтва, його відродження в історичному та соціокультурному контексті. Реанімовані у другій половині ХХ століття художні промисли при міністерствах легкої, місцевої промисловості, будівельних матеріалів та в Спілці художників намагалися відродити національне народне мистецтво. Історія розвитку, занепаду та відродження вітчизняного ковальського мистецтва тісно пов'язана з політичними, економічними та соціальними чинниками. Здобуття Україною

незалежності наприкінці ХХ століття сприяло розвитку як ковальського ремесла, так і творчості. Часи тоталітаризму призупинили розвиток давнього мистецтва, а в період незалежної України його розквіт набув нової сили. Українське професійне художнє ковальство досягло успіхів регіонального, загальнонаціонального та світового рівня і стало повноцінною складовою культурного поля держави. Серед провідних майстрів-ковалів і митців слід відзначити О. Стасюка, О. Міловзорова, О. Боньковського, А. Гайдамаку, В. Дьоміна, В. Бурдука, О. Гуменюка, О. Юрченка, І. Поп'юка та інших. Війна росії з Україною продемонструвала принципово нові стосунки митця і воїна, митця і глядача. Багато ковалів боронять Україну зі зброєю у лавах ЗСУ.

Аналіз досліджень і публікацій. До цього часу цю тему не досліджено системно, у тому числі й на регіональному рівні. Питанням вивчення української металопластики загальною і ковальської справи зокрема приділялося недостатньо уваги. Водночас слід констатувати, що в інших напрямках мистецтвознавства та культурології кількість оприлюднених досліджень значно більша. Про ковальське мистецтво радянської України написано вкрай мало мистецтвознавчих досліджень. Здебільшого це можна пояснити тим, що у вищих школах питання вивчення кованого металу було не актуальне і не заохочувалося. Жорстка установка про неприйняття сакрального мистецтва й тих видів і жанрів творчості, яким були навішені ярлики «буржуазного мистецтва» в 1940–1950-х роках у радянському мистецтвознавстві, призвела до відсутності досліджень традиційного ковальства та ювелірного мистецтва. Поодинокі роботи вітчизняних мистецтвознавців у галузі ковальства з'являються лише до кінця шістдесятих років минулого століття в музейних звітах та документах про етнографічні експедиції. До вивчення ковальської справи та дослідженню творів художнього ковальства українські учені повертаються лише з другої половини 1980-х років.

Про тенденції розвитку української металопластики писали С. Боньковська [1],

К. Гвоздьева [2], Л. Жоголь, [3] П. Жолтовський [4,5,6], Т. Кара-Васильєва [8], В. Могилевський [9], О. Роготченко [10,11], С. Роготченко [12] Р. Шмагалю [16].

Дослідження та висвітлення проблем творення мистецької української школи металопластики належить львівському вченому Ростиславові Шмагалю. Остання оприлюднена його праця «Художній метал України ХХ–ХХІ ст.» на сьогодні є однією з найбільш повних розвідок з цієї теми [16]. 2022 року С. Роготченко захищає кандидатську дисертацію «Художнє ковальство Києва та Київщини 1970-х – 2020-х років: соціокультурний аспект» [12].

Виклад основного матеріалу дослідження. Ковальське мистецтво як художня і культурна практика, пройшовши шлях від ремесла до творчості, сягає сивої давнини. В Україні у контексті формування вітчизняної культури це мистецьке явище досліджено недостатньо. Переосмислення досвіду майстрів та митців у галузі ковальства сприяє верифікації історико-культурних процесів, які впливали на його розвиток, виявляє національну, специфіку. Усе докільля під час війни сприймається не таким, яким воно було у мирний час. Це, зрозуміло, стосується і ковальської справи – ремесла та творчості.

«Історія ковальства як ремесла і як творчості є важливою ланкою культури України. «Ковальський промисел на території сучасної України слід вважати одним із найстаріших із відомих нині. Розкопки періоду давньої Русі доводять наявність виготовлених ремісниками ковальських виробів, які широко застосовували у побуті. Із часів Русі кузні виникають як окремі професійні виробництва» – читаємо у дослідженнях мистецтвознавця М. Фіголя. [14].

Ковальське мистецтво є унікальним за функціональним та художнім вираженням порівняно з іншими видами і жанрами образотворчого мистецтва, адже поєднує професійні навички, необхідні у графічних мистецтвах, живописі, скульптурі. Ідеться про академічний рисунок на стадії ескізу, композиційне мислення під час роботи над композицією твору ковальства, вміння бачити колір

при його декоруванні, навички ліплення форми у пластиліні для подальшого її переведення у воскове литво по виплавленій моделі. Крім художньої функції, ковальський твір майже завжди залишається утилітарним. У такий спосіб з'являється взаємодія, що об'єднує декілька галузей, пов'язуючи формальні і пластичні рішення.

Логічне пояснення розвитку після тотального занепаду ковальської справи читаємо у дописі мистецтвознавиці Т. Іль'їної у статті «Щоб хмари рвонули навпростець...»: «Після Другої світової війни в Україні занепадають усі форми розвитку як професійного, так і народного ковальства і художнього литва. Лише в окремих сільських районах, де майстри ще володіли секретами цього ремесла, попит на продукцію, особливо ужиткового призначення, стимулював його виживання. Надалі ці осередки відіграли значну роль у відродженні традицій регіонального ковальського мистецтва. В загальному руслі змін періоду “хрущовської відлиги” з другої половини 1950-х, коли з'явилися ознаки пробудження національної свідомості, зародилися і нові засади взаємодії архітектурного середовища з творами ужиткового та монументально-декоративного мистецтва. Все частіше звернення до джерел народного мистецтва сприяли процесу відкриття кафедр та відділів художнього металу у навчальних закладах декоративно-ужиткового спрямування у Косові, Вижниці, Львові та Ужгороді впродовж 1960–1970-х. Пояснення феномену українського прориву в області сучасного орнаментального ковальства і входження країни слід шукати не лише у мистецькій площині, але й в психології та історичному розвитку української нації. Що стосується металопластики – відроджувати її українським ковалям довелося з нуля» [7].

Отже, політика радянської держави не сприяла розвитку ковальської справи, а приватних кузень не існувало. У ХХІ столітті відбулися зміни в асортименті ковальського виробництва. Виробництво речей для обслуговування господарчо-виробничих потреб та оздоба й виготовлення транспорту (карети, брички, вози, сани) фактично зупинилось.

Натомість підвищився попит на твори художнього ковальства. Поширення набули декоративні неутилітарні композиції, що виконували функцію оздоблення (прикрашання) навколишнього простору, а також художні ковальські твори, виготовлені для участі у художніх виставках, форумах, фестивалях в Україні та за кордоном. [12].

Шлях розвитку сучасного українського ковальства є унікальним. Цей процес не тотожний з розвитком ковальського мистецтва та ремесла близьких сусідів – Білорусії, Росії, Польщі, Словаччини, Молдови, Румунії. Пояснення феномену українського прориву в галузі сучасного орнаментального ковальства та входження країни у світову культурну ковальську спільноту слід шукати не лише в мистецькій площині, але й у психології та історичному розвитку української нації. Як зазначає дослідниця вітчизняного ковальства Світлана Роготченко: «Становлення й розвиток художнього ковальства Києва та Київщини 1970-х – 2020-х у соціокультурному просторі належить до маловивчених проблем».[12].

Знаковою подією для розвитку українського ковальства стала проведена 2019 року в Івано-Франківську за сприяння Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України, Громадської організації «Свято ковалів», Міжнародної асоціації «Кільце ковальських міст Європи», Івано-Франківської міської адміністрації та Фортечної галереї «Бастіон» Міжнародна науково-практична конференція «Художній метал. Візії майбутнього». За її матеріалами було здійснено наукове видання «Художній метал. Візії майбутнього»[15].

Ковальське мистецтво у вигляді окремих технік, прийомів проникає у творчість митців інших жанрів. Наприклад, до металу зверталися АРВМ (Ада Рибачук та Володимир Мельниченко) після бруталного знищення чиновниками радянської влади їхньої «Стіни пам'яті» на Байковому кладовищі в Києві. У їхній новій творчості металеві вироби (переважно портрети) ставали не проміжним варіантом майбутньої композиції, а цілком завершеним твором. Таким чином, метал (арматура й дріт) поєднував

графічний малюнок із металевою просторовою формою.

До історії сучасного українського ковальства увійшло багато імен знакових ковалів. Згадаємо Володимира Нежданова, Віктора Шоломія, Володимира Дьоміна, Олександра Міловзорова, Олега Стасюка, Анатолія Гайдамаку, Олега Боньковського, Богдана Попова, Володимира Долинного, Олексу Юрченка, Олександра Гуменюка, Леоніда Тоцького, Ігоря Колосюка, Іллю Поп'юка, Миколу Пономаренка, Володимира Белоконя, Сергія Фірсова, Богдана Новосельського, Сергія Полуботька, Володимира Пахомова, Юрія Виронова, Анатолія Шабатуна, Юрія Сентимрея, Леоніда Лебединця, В'ячеслава Талька, Михайла Антоненка, Володимира Чечка, Олега Лесючевського, Василя Чехуна, Андрія Болюха, Віктора Камеця, Михайла Реву, Сергія Резника, Антіна Ключкіна, Юрія та Олега Гребенюків та багатьох інших відомих та маловідомих скромних трударів важкої професії.[10]

Нині, завдяки великій зацікавленості світу до етнокультури, твори українських ковалів стають одним з механізмів входження українського прикладного мистецтва у світовий культурний простір. Несподівано «важка» ланка декоративного мистецтва – ковальська справа, перетворилася на складову художньої терапії. До війни росії з Україною про таке ніхто й не думав. Але вкотре сталося несподіване. У кузнях бракувало людей, адже багато ковалів опинилися у Збройних силах України. По всій країні до кузень почали приходити громадяни, які жодним чином не були причетні до ковальства. «Циганська» пошта рознесла звістку, що треба допомога для кування необхідного для фронту реманенту. Люди працювали без заробітної платні по дванадцять – п'ятнадцять годин на добу. Це були не професійні ковалі, це були свідомі громадяни, адже перші місяці війни згуртували суспільство. До кузень ішли діти, студенти, переселенці, воїни які поверталися після важких поранень. Відбувся акт єднання громадянського суспільства. Для багатьох з тих, хто прийшов на допомогу ковалям, це була допомога самому

собі у психологічному сенсі. Спільна праця на допомогу ЗСУ об'єднувала суспільство і лікувала душі. Змінилося багато чого. Змінилося й вітчизняне ковальство. З перших днів війни запрацювали всі кузні, виготовляючи так звані «їжаки» – зварені з металу конструкції, що зупиняли ворожу техніку. Українські ковалі їх виготовили тисячі, допомагаючи Збройним Силам у кривавій війні. Наступними стали скоби для укріплення дерев'яних балок над бліндажами. Тут рахунок пішов на сотні тисяч. Далі були пічки для обігріву воїнів і переносні бані на дровах. У кузнях часів війни створювалося нове мистецтво. Ковалі викувували муляжі гармат, що розміщували в полях. Під Миколаєвом на такий муляж почав польовати ворожий літак, який збили славні воїни ЗСУ.

На фронтах кривавої війни воювали і воюють митці, мистецтвознавці, актори, співаки, архітектори. Це люди мирних професій, які взяли зброю у руки. У боях за Батьківщину в місті Шахтарськ Донецької області 31 липня 2014 року трагічно загинув полтавський коваль Петро Федоряка. Вічна слава Герою. У липні 2015 року в селі Піски під час виконання бойового завдання загинув коваль Григорій Матяш. На його честь у кузні етно комплексу «Українське село» під Києвом, де майстер опановував основи ремесла та творчості, встановлено пам'ятну меморіальну дошку. Друзі започаткували ковальський фестиваль його імені. У 80 окремії десантно-штурмовій Галицькій бригаді Десантно-штурмових військ ЗСУ служить архітектор, коваль Василь Русак. Воїн родом з Коломиї. Він нагороджений медаллю «За військову службу Україні». На фронті нині й коваль Євген Солодяк з міста Гнівань. Боронять Україну два ковалі з одеського підприємства «Артфerrum» Юрій Оніщук та Дмитро Семенов. Активно працюють для потреб наших військових ковалі Юрій, Антон Виронови, Олександр Шкурапет Ілля Поп'юк та десятки інших майстрів гарячого металу. Через зрозумілі причини не називаємо багатьох майстрів, які зі зброєю в руках захищають рідну землю. Прийде час – і напишемо про всіх, дослідимо їхню

творчість, розкажемо про кожну кузню, де кувалася Велика Перемога України.

Висновки. Кровопролитна війна росії з Україною проявила цілу низку дій яких раніше у культурному соціуму не існувало. Ковальство першим з усіх видів зображального мистецтва прийшло на допомогу державі. З першого дня у кузнях вироблялися скоби, пічки, заступи і багато іншого потрібного для війська. А вже з літа 2022 року кузні стали прихистком для поранених та контужених воїнів, які поверталися з фронтів. Процес участі у куванні для багатьох воїнів перетворився на процес потужної художньої терапії – дії, якої раніше у Світі не було. Мистецтвознавці та культурологи почали активно досліджувати сучасний стан українського ковальства, оцінювати той шлях, який здолало ковальство від перших кузень,

що з'явилися на теренах України, до участі українських митців у міжнародних виставках, форумах, бієнале. Численні за асортиментом та індивідуальними зразками виробу, зроблені українськими ковалями протягом ХХ століття потребують систематизації, класифікації, типологізації, що дозволить встановити закономірності у продовженні та розвитку традицій, їхньому оновленні, осмислити передумови до змін і трансформацій художнього ковальства у контексті сучасної соціокультурної парадигми.

На нинішньому етапі розвитку вітчизняної культури ковалі важкою працею вкотре проявили своє ставлення до суспільства, показавши крім реальної допомоги фронту принципово новий аспект ковальського життя – арт терапевтичну допомогу тим, кому вона потрібна у такому сенсі.

Література:

1. Боньковська С. Художня обробка металу. Історія декоративного мистецтва України: у 5 т. / голов. ред. Г. Скрипник. Київ : НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. Т. 4. С. 161–182.
2. Гвоздьова К. Кризь терни до зірок. Бренд, створений щирим прагненням. *Ковальська майстерня: діалог – стиль – метал*. 2006. № 1(3). С. 37.
3. Жоголь Л. Декоративне мистецтво в інтер'єрі громадських споруд. Київ : Будівельник, 1978. 103 с.
4. Жолтовський П. Художній метал. Історичний нарис. Київ : Мистецтво, 1972. 113 с.
5. Жолтовський П., Зязева Л. Художній метал. *Історія українського мистецтва*: у 6 т. Київ : ІМФЕ, 1970. Т. 4. Кн. 2. С. 369–377.
6. Жолтовський П., Мусієнко П. Українське декоративне мистецтво. Київ : Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1963. 36 с.
7. Ільїна Т. Щоб хмари рвонули навпростець... *Музейний провулок*. 2007. № 2(8). С. 106–109.
8. Кара-Васильєва Т. Українські велетні ковальства. Художній метал. Візії майбутнього: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 3–4 травня 2019 р. Івано-Франківськ : Мантукора, 2019. С. 40–43.
9. Могілевський В. Від задуму до втілення: нариси, есе. Київ : Радянська школа, 1989. 174 с.
10. Роготченко О. О. «Шістдесят тоталітарних років: зображальне мистецтво України», 2-ге вид. доопрац. перероб. Кн. 1. Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. 512с.
11. Роготченко О. Соціокультурне тло 1945-1960-х років радянської України як модель нищення вільної думки. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, С. 89–93, 2015
12. Роготченко С. Художнє ковальство Києва та Київщини 1970-х – 2020-х років: соціокультурний аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. 2022.
13. Роготченко С. Ковалі-художники київського мистецького осередку. Ілля Поп'юк, Володимир Белоконь, Сергій Фірсов. *Інноваційні культурно-мистецькі аспекти в сучасній картині світу: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (11–13 вересня 2019 р.)* / за ред. Якімчук О. В. Херсон : ХНТУ, 2019. С. 79–81.
14. Фіголь М. Мистецтво Древнього Галича / ред., упоряд. іл. Ю. Іванченко. Київ : Мистецтво, 1997. 222 с.
15. Художній метал. Візії майбутнього. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 3–4 травня 2019 р. Івано-Франківськ : Мантукора, 2019. 120 с.
16. Шмагало Р. Т. Шмагало Р. Т. Енциклопедія художнього металу. [У 3т.]. Т. 2. Художній метал України ХХ–ХХІ ст. Львів : Априорі, 2015. С. 8.

References:

1. Bonkovska, S. (2011). Khudozhnia obrobka metalu [Artistic metalworking]. In H. Skrypnyk (Ed.), *Istoriia dekoratyvnoho mystetstva Ukrainy* (Vol. 4, pp. 161–182). Kyiv: NAN Ukrainy, IMFE im. M. T. Rylskoho. [in Ukrainian].
2. Hvozдова, K. (2006). Kriz terny do zirok. Brend, stvorenyi shchyrим prahnennia [Through thorns to the stars. A brand created by sincere aspiration]. *Kovalska maisternia: dialoh – styl – metal*, 1(3), 37. [in Ukrainian].
3. Zhohol, L. (1978). *Dekoratyvne mystetstvo v interieri hromadskykh sporud* [Decorative art in the interiors of public buildings]. Kyiv: Budivelnyk. [in Ukrainian].
4. Zholtovskiy, P. (1972). *Khudozhnii metal. Istorychnyi narys* [Artistic metal. A historical outline]. Kyiv : Mystetstvo. [in Ukrainian].
5. Zholtovskiy, P., & Ziazieva, L. (1970). Khudozhnii metal [Artistic metal]. In *Istoriia ukrainskoho mystetstva* (Vol. 4, Book 2, pp. 369–377). Kyiv : IMFE. [in Ukrainian].
6. Zholtovskiy, P., & Musiienko, P. (1963). *Ukrainske dekoratyvne mystetstvo* [Ukrainian decorative art]. Kyiv : Tovarystvo dlia poshyrennia politychnykh i naukovykh znan URSS. [in Ukrainian].
7. Ilina, T. (2007). Shchob khmary rvonuly navprostets... [So that the clouds rush straight ahead...]. *Muzeinyi provulok*, 2(8), 106–109. [in Ukrainian].
8. Kara-Vasyliieva, T. (2019). Ukrainski veleteni kovalstva [Ukrainian giants of blacksmithing]. In *Khudozhnii metal. Vizii maibutnoho: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 40–43). Ivano-Frankivsk : Mantykora. [in Ukrainian].
9. Mohilevskiy, V. (1989). *Vid zadumu do vtilennia: narysy, ese* [From conception to realization: sketches, essays]. Kyiv : Radianska shkola. [in Ukrainian].
10. Rohotchenko, O. O. (2025). *Shistdesiat totalitarnykh rokiv: zobrazhalne mystetstvo Ukrainy* [Sixty totalitarian years: visual art of Ukraine] (2nd ed., Book 1). Kyiv : Lira-K. [in Ukrainian].
11. Rohotchenko, O. (2015). Sotsiokulturne tlo 1945–1960-kh rokiv radianskoi Ukrainy yak model nyschennia vilnoi dumky [Sociocultural background of Soviet Ukraine in 1945–1960s as a model of suppression of free thought]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*, 89–93. [in Ukrainian].
12. Rohotchenko, S. (2022). *Khudozhnie kovalstvo Kyieva ta Kyivshchyny 1970-kh – 2020-kh rokiv: sotsiokulturnyi aspekt* [Artistic blacksmithing of Kyiv and Kyiv region in the 1970s–2020s: sociocultural aspect] (Unpublished qualification research). [in Ukrainian].
13. Rohotchenko, S. (2019). Kovali-khudozhnyky kyivskoho mystetskoho osередku. Illia Popiuk, Volodymyr Bielokon, Serhii Firsov [Blacksmith-artists of the Kyiv artistic center]. In O. V. Yakimchuk (Ed.), *Innovatsiini kulturno-mystetski aspekty v suchasni kartyni svitu: Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 79–81). Kherson : KhNTU. [in Ukrainian].
14. Fihol, M. (1997). *Mystetstvo Drevnoho Halycha* [Art of ancient Halych]. Kyiv : Mystetstvo. [in Ukrainian].
15. *Khudozhnii metal. Vizii maibutnoho. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (2019). Ivano-Frankivsk : Mantykora. [in Ukrainian].
16. Shmahalo, R. T. (2015). *Entsyklopediia khudozhnogo metalu* (Vol. 2: *Khudozhnii metal Ukrainy XX–XXI st.*) [Encyclopedia of artistic metal]. Lviv: Apriori. [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 11.11.2025

Прийнято: 28.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025